

Jiří Hlaváček

VZESTUP A PÁD ČSLA?

Vojenská profese
v kolektivní paměti
důstojnického sboru
(1960–1970)

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM

Vzestup a pád ČSLA?

Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru
(1960–1970)

Jiří Hlaváček

Recenzenti:

doc. PhDr. Pavel Mücke, Ph.D.

PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2019

Text © Jiří Hlaváček, 2019

Cover photo © ČTK / Alexandr Hampl, 2019

ISBN 978-80-246-4411-0

ISBN 978-80-246-4440-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Věnováno plk. v. v. Ing. Josefu Kloboučnickovi
za první a nejdůležitější rozhovor...*

OBSAH

Poděkování	9
Úvod	10
Metodická poznámka	17
1. První setkání s armádou	29
Jistota (a) dobrodružství: osobní motivace pro vstup do armády	31
Těžko na cvičišti, lehkou na bojišti: vzpomínky frekventantů vojenských škol	44
2. Povolání jako každé jiné?	64
Přišel jsem na váš rozkaz: sociální a materiální aspekty života v armádě	78
Vojenské vysoké školství: (sebe)vzdělávání jako součást profese	96
3. ČSLA jako záštita socialistické vlasti	106
Členství v KSČ: stranická legitimace jako pracovní knížka	114
Zavře hubu a má odpracováno: o (ne)popularitě politického aparátu	127
4. Komplikované partnerství armády s veřejností	141
Armáda a civilní obyvatelstvo: ve víru stereotypních představ	149
Ztráta času, nebo přínos: základní vojenská služba v pamětnické reflexi	167
5. Červení versus modří	185
Bojová připravenost: skutečnost, nebo mýtus?	194
Obrazy (ne)přátelských armád: Varšavská smlouva a NATO	208

6. Pražské jaro a okupace Československa	224
Naděje a nová očekávání: polednový vývoj a jeho odraz v armádě	228
Srpnové dny zrady: vzpomínky na bratrskou pomoc	245
7. Počátky normalizace v armádě	267
Komu zvoní hrana: před prověřkovou komisí	274
Porážení hrdinové ve stínu zbabělých vítězů: střet kolektivních pamětí	286
 Závěr: vzestup a pád ČSLA?	305
 Zkratky	312
Tabulky a grafy	314
Bibliografie a použité prameny	329
Summary	348

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha by nikdy nemohla vzniknout bez podpory a přispění celé řady lidí. Na tomto místě bych proto rád poděkoval především všem narátorům a narátorkám, kteří sloužili (nejen) v šedesátých letech v ČSLA a kteří mně (nebo mým kolegům a kolegyním) ochotně poskytli své životní příběhy, zkušenosti a zajímavé názory na dobu současnou i minulou. Děkuji za čas, který mi věnovali, i za vstřícné přijetí a obdivuhodnou otevřenost při jejich vyprávění.

Za cenné rady a podporu děkuji všem svým kolegům a kolegyním z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky a také z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Jmenovitě především Miroslavu Vaňkovi, Pavlu Himlovi a Lucii Storchové. Díky patří také oběma recenzentům Pavlu Mückemu a Prokopu Tomkovi za konstruktivní připomínky k rukopisu včetně doporučení další zahraniční literatury a pramenů.

V neposlední řadě děkuji všem mým nejbližším, rodině a přátelům za podporu a trpělivost.

ÚVOD

Československá lidová armáda (ČSLA) a výkon vojenské profese v období komunistického režimu¹ představují jedno z výzkumných témat soudobých dějin, které dlouhodobě vzbuzuje řadu vášnivých diskusí mezi odbornou i (nezainteresovanou) laickou veřejností na straně jedné a početnou skupinou pamětníků, vojenských profesionálů a příslušníků předlistopadové armády na straně druhé. Obvyklý námět těchto debat představuje pestrá škála stereotypů, které se vztahují k otázkám úlohy a fungování armády za socialismu.² Tehdejší ozbrojené síly jako celek bývají často kritizovány za to, že představovaly pouze poslušný nástroj Komunistické strany Československa (KSČ), navíc pečlivě připravovaný za účelem využití proti vlastním občanům, popř. že armáda sloužila v prvé řadě k naplnění agresivních plánů Sovětského svazu v probíhající studené válce. Stejně tak samotní vojáci z povolání, příslušníci ČSLA, bývají líčeni převážně jako zaslepení komunisté neschopní vlastního úsudku, bez rozmyslu vykonávající mnohdy nespílitelné a v mnoha případech rovněž zbytečné rozkazy

-
- 1 Komunistickým režimem, popř. minulým režimem, v rámci této knihy rozumím – s vědomím významové nepřesnosti tohoto označení – společenský a politický systém na území Československa v letech 1948–1989.
 - 2 V tomto případě je možné odkázat na široce sdílenou kolektivní zkušenost mužské části populace, která do roku 1989 musela povinně absolvovat základní vojenskou službu. Vzpomínky přitom často podléhají selekci a obvykle jsou redukovány na humorná (absurdita vojenského systému), či naopak veskrze děsivá (šikana, tragické nehody) vyprávění, která mytizaci vojenského prostředí ještě umocňují. Viz např. Hobrland, Martin: *730: Válečné povídky z mírové doby*. Praha, Concept 42 2014; Rajsígl, Oldřich: *Vojín Sírgr aneb Ne-skutečná vojna*. Praha, Práh 2013; Lublas, Miroslav: *Janovice, nikdy více, lepší kouli do palice!* Praha, Mladá fronta 2014 (a řada dalších titulů, vydávaných zpravidla vlastním nákladem).

svých nadřízených. V neposlední řadě bývá předlistopadová armáda považována za zbytečnou a neefektivní instituci, v níž mařily v rámci povinné základní vojenské služby svůj čas a potenciál celé generace mladých mužů.

Obdobná (do značné míry černobílá a paušalizující) tvrzení tohoto typu jsou od počátku devadesátých let dvacátého století v českém mediálním a politickém diskurzu dlouhodobě a opakovaně využívána při různých příležitostech jako jeden z prostředků tzv. vyrovnávání se s (komunistickou) minulostí, a to nejen v případě armády.³ Záměrem této knihy však není výše uvedená tvrzení jedno po druhém vyvracet (naopak pozorný čtenář či čtenářka možná postřehne, že část z nich bude v té či oné míře potvrzena), ale spíše je relativizovat, tj. ukázat důstojníky ČSLA v trochu odlišném světle – jako každodenní vykonavatele určité profese, která měla svá pracovní dobová, ale i kulturní specifika. Právě dobový kontext, v němž se zkoumané historické události a procesy odehrávaly (tedy šedesátá léta minulého století), je třeba mít neustále na paměti při jakékoliv snaze o pochopení či interpretaci minulého aktérského jednání. Čtyřicet let komunistického režimu totiž z historického hlediska nepředstavuje jednotný monolit, jak se na první pohled může zdát, ale čtyři relativně odlišné dekády společenského vývoje, v nichž lze nalézt významné zlomy a diskontinuity. Armáda přitom může posloužit jako vhodný (vzorový) příklad jedné z mnoha institucí, která po roce 1948 prošla komplikovaným historickým vývojem a jejíž společenský obraz tímto petrifikujícím pohledem na nedávnou minulost z dlouhodobého hlediska značně utrpěl.

Poněkud vzletná metafora o „vzestupu a pádu“ ČSLA v názvu této knihy proto nebyla zvolena náhodně. Příkláním se v tomto případě k jedné z tezí bývalé poradkyně pro národní bezpečnost a pozdější ministryně zahraničí Spojených států Condoleezy Riceové.⁴ Přestože autorka při psaní své disertační práce, zaměřené na analýzu vzájemných mocenských vazeb mezi sovětskými a československými ozbrojenými

3 Viz např. Drda, Adam: *Mýty o socialistických časech*. Praha, Člověk v tísni 2010, s. 47–52 (kapitola Vojna dělá z chlapců chlapy); Drda, Adam a kol.: *Nástroje normalizační moci: metodická příručka*. Praha, Člověk v tísni 2012, s. 83–109 (kapitola Československá lidová armáda); Kabát, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Praha, Práh 2011, s. 294–303.

4 Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví. Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983*. Praha, XYZ 2005.

silami, mohla čerpat na počátku osmdesátých let jen z velmi útržkovitých pramenů, podařilo se jí na tehdejší dobu (i přes celou řadu zjevných nepřesností a za cenu značného zjednodušení) postihnout charakteristický rys cyklického vývoje československé armády v podobě několika vln politických čistek, které několikrát zasáhly armádu v éře jejího kvalitativního vzestupu, čímž se zároveň staly opakovanou příčinou jejích pádů.⁵ Zejména v důsledku dopadů těchto represí pak Riceová píše o ČSLA nejprve jako o armádě „rudé“ (padesátá léta), později „rudé a odborně zdatné“ (šedesátá léta) a následně opět jen víceméně „rudé“ (od poloviny sedmdesátých let).⁶

V této monografii si však nekladu tak ctižádostivý cíl, jakým by bezesporu byla snaha postihnout všechny tyto „vzestupy a pády“, tj. komplexně zmapovat přes čtyřicet let vývoje a fungování československé (od roku 1954 „lidové“) armády. Moje ambice je mnohem skromnější, přesto se však jedná o úkol z podstaty věci neméně jednoduchý: pokusit se o reflexi každodenního života⁷ příslušníků československého důstojnického sboru v šedesátých letech minulého století, a to zejména na základě analýzy a interpretace orálněhistorických rozhovorů s pamětníky a pamětnicemi. Získanou reflexi pak komparovat s dalšími prameny (oficiální dobové materiály a periodika, memoáry, populárněkulturní obrazy a odborná literatura), a čtenáři tak nabídnout

5 Riceová obhájila svou disertaci na univerzitě v americkém Denveru v roce 1981 a tiskem vyšla po úpravách o tři roky později. Při psaní své práce byla významně ovlivněna zejména československým diplomatem (a otcem Madeleine Albrightové) Josefem Korbelem, který po únorovém puči v roce 1948 emigroval do USA.

6 Riceová končí svůj výklad na začátku osmdesátých let. S dnešní znalostí následujícího vývoje je zřejmé, že její cyklická teorie po druhé fázi čistek (tj. od poloviny sedmdesátých let) pozbývá platnosti. Jen velmi těžko bychom totiž mohli v druhé polovině osmdesátých let hovořit o ČSLA jako o armádě „rudé“ a „odborně zdatné“. (Srv. např. Tomek, Prokop: Jiný pohled. Zpráva přidělců obrany velvyslanectví Spojeného království v Praze za rok 1981. *Historie a vojenství*, č. 2 /2016/, s. 60–72.) Pozitivní hodnocení nicméně zůstává vlastní pamětníkům z řad příslušníků normalizační armády po roce 1968, kteří s ohledem na svou profesní loajalitu ve vyprávěních konstruují obrazy vysoce připravené a bojeschopné armády. Přijmeme-li ustálenou tezi o tom, že armáda je odrazem společnosti, pak pokud byla společnost koncem osmdesátých let ideologicky vyprázdněná a spíše jen ze setrvačnosti dodržující dříve stanovená pravidla, obdobně by tomu mělo být i uvnitř armády. Koneckonců nedostatek její „rudosti“ v momentě zvratu na konci roku 1989 je zjevný.

7 Každodennost je v tomto kontextu chápána jako „bezprostředně prožívaný svět člověka, omezený jeho tělesným bytím, svázaný s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů“. Viz Sedlák, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2013), s. 156.

nout jakousi hlubinnou sondu do osobního a profesního života příslušníků ČSLA v jedné z nejzajímavějších dekad studené války.⁸

Před každým historikem či historičkou stojí na začátku jejich bádání nejedno těžké rozhodnutí. Jak co nejlépe časově a prostorově ohraničit téma svého výzkumu? Jakou metodu, teoretický přístup a prameny zvolit, aby byl výsledný „obraz“ minulosti co nejpestřejší? Pokusím se nyní alespoň ve stručnosti vysvětlit, proč jsem si pro svůj kvalitativně orientovaný výzkum vybral „pouze“ jedno desetiletí mezi lety 1960–1970 a do středu svého bádání postavil na místo (klasických) archivních pramenů především orálněhistorické rozhovory s pamětníky a pamětnicemi.

Odpověď na první otázku, týkající se časového vymezení výzkumu, je ryze historická (tj. událostní), resp. souvisí s celkově mimořádně pestrým (mezi)národním, politickým, ekonomickým, kulturním a společenským děním v šedesátých letech minulého století, které se zákonitě odrazilo i v armádě. Tehdejší bipolární svět se na začátku této dekády ocitl hned dvakrát téměř na samém pokraji jaderné války (nejprve během berlínské krize v roce 1961, ale především o rok později při krizi karibské). V druhé polovině zkoumaného období sice lze hovořit o pozvolném uklidnění či uvolňování (vrcholícím na konci šedesátých let přijetím tzv. politiky *détente*), nicméně reálně se soupeření mezi Východem a Západem pouze přesouvá z centra na periferii, a nabývá tak (pro studenou válku charakteristické) podoby déle trvajících zástupných (typicky regionálních) konfliktů v oblasti třetího světa (např. válka ve Vietnamu, arabsko-izraelský konflikt, občanské války v Africe apod.). Všechny tyto události přitom měly významný dopad mimo jiné také na zintenzivnění ideologické kampaně mezi oběma supervelmocemi, ale i na další vývoj vojensko-strategického plánování jejich obranných paktů (tj. Varšavské smlouvy a Severoatlantické aliance).

Zcela samostatnou kapitolu pak představuje vnitropolitický vývoj v Československu, a to zejména v souvislosti s postupnou liberalizací (nejprve ekonomiky a následně i kultury a celé společnosti), která vyvrcholila na jaře 1968. Proces pozvolného „uvolňování“ se současně nevyhnul ani armádě. Pražské jaro nepochybně představovalo ojedinělý pokus o systémovou reformu řízenou „shora“, která směřovala (ať už vědomě, či nevědomě) k celkové demokratizaci československé

8 Časové rozpětí výzkumu je však třeba chápat jen jako symbolické (resp. má svůj význam z hlediska selekce pramenů a výběru potenciálních respondentů a respondentek), protože v mnoha ohledech je nutně překračováno v obou směrech.

společnosti. Nové stranické vedení usilovalo o rozšíření dialogu mezi komunistickou stranou a společností, nicméně již od samého počátku naráželo na značný odpor ze strany ostatních zemí východního bloku, které obrodný proces poměrně záhy vyhodnotily jako hrozbu ohrožující fungování celého socialistického zřízení. Následná intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy tak definitivně pohřbila jakékoli další snahy reformních komunistů o „socialismus s lidskou tvář“ (slovy jednoho z tehdejších aktérů: „jaro skončilo v srpnu“⁹). Konec dekády je pak ve znamení nástupu normalizace a konsolidace společenských poměrů.¹⁰

Šedesátá léta lze ve světle výše zmíněného považovat, minimálně z pohledu příslušníků ČSLA, za „zlatou“ éru československých ozbrojených sil. Armáda prošla v tomto období nejen významnou reorganizací, ale také celkovou modernizací bojové techniky a na základě tajných smluv se Sovětským svazem získala také své vlastní prostředky jaderného napadení (byť možnosti jejich použití byly značně limitované). Od poloviny šedesátých let ji tak lze bezpochyby zařadit mezi jednu z nejpočetnějších a nejlépe vycvičených armád východního bloku.¹¹ Její prvořadý úkol v případném budoucím konfliktu vycházel z internacionálních závazků a z vojenské doktríny Sovětského svazu. Celé území Československa mělo v případě další (pravděpodobně raketo-jaderné) války vytvořit tzv. nárazníkové pásmo mezi táborem socialistických zemí a západními (imperialistickými) státy a tomuto úkolu byl také dlouhodobě přizpůsoben masivní plán výstavby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (ČSSR) po roce 1960. Početní stav příslušníků československé armády se proto v následujících deseti letech pohyboval v průměru okolo 210 000.¹² Předí-

9 Nedbálek, Víněk: *Jaro skončilo v srpnu*. Praha, Ideál 2005.

10 Pojem „normalizace“ je v této knize užíván ve dvojitým významu, a to jak v „užším“ slova smyslu jako období let 1968–1970 („normalizované“ období či „normalizace“), tak v „širším“ pojetí jako souvislé období let 1968–1989 (tzv. normalizace či „postnormalizované“ období). S užší definicí pracuji zejména v rámci poslední sedmé kapitoly.

11 Od druhé poloviny šedesátých let tak měla ČSLA ve zbrani dokonce nejvyšší procento obyvatelstva ze všech zemí bývalého východního bloku (1,64 %), tzn. více než sovětská armáda. (Blažek, Petr: *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi. Pražský web pro studenou válku*, č. 3 /2003/ [online] [2014–01–08]. [Http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm](http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm).)

12 Z tohoto, dnes již nepředstavitelného počtu tvořili přibližně 56 000 vojáků z povolání a posluchači vojenských škol, zbytek pak vojáci základní služby. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová*

menzované počty vojáků a bojové techniky přitom nemalou měrou soustavně zatěžovaly národní hospodářství a představovaly nezanedbatelnou položku státního rozpočtu.¹³ Po relativně strmém kvalitativním „vzestupu“ ČSLA přichází v druhé polovině zkoumaného období její stejně rychlý „pád“ odstartovaný okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Následný nástup normalizace doprovázený další vlnou politických čistek definitivně zpečetil osud několika tisícovek vojáků z povolání, kteří byli nuceni z armády v průběhu dalších let odejít.¹⁴

Odpověď na druhou otázku souvisí s již zmiňovaným cílem této knihy, kterým jsou dějiny (vojenské) každodennosti. Po teoretické stránce mi byl v tomto ohledu velkou inspirací kulturní model vojenských dějin amerického vojenského historika Johna A. Lynna, který jako první vytvořil ucelený teoretický nástroj vycházející z antropologických přístupů, jehož prostřednictvím lze zkoumat nejrůznější témata z oblasti militárních dějin.¹⁵ Lynn rozlišuje mezi ideologickým diskurzem války a vojenské služby na straně jedné a praktickou zkušeností s ním na straně druhé. Zatímco první rovina zahrnuje dominantní koncepce, hodnoty a ideály, které společně vytváří jakousi ideálně-typickou normativní představu o válce, armádě a vojenské službě, druhá zkušenostní rovina zachycuje její úspěšné či neúspěšné uvádění do praxe, a to skrze jejich aktérskou reflexi.¹⁶ Konfliktní interakce a zpětná vazba mezi oficiálním a tzv. realistickým (zkušenostním) modelem, aktérsky vytvářeným na základě konkrétní vojenské praxe, může vykazovat nejrůznější následky: převahu oficiálního modelu a např. důsledné prosazení disciplinace, nebo naopak proniknutí z praxe vzešlých zásad ze „zkušenostního“ modelu směrem „vzhůru“ do oficiálního modelu a následnou modifikaci, relativizaci nebo „mo-

armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955–srpen 1968. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008, s. 156.)

- 13 Více finančních prostředků na obranu v přepočtu na jednoho obyvatele než Československo vynakládali v rámci Varšavské smlouvy už jen Sovětský svaz a Německá demokratická republika. (Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou. Ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válečnickém území v letech 1945–1968.* Praha, Mladá fronta 2010, s. 138.)
- 14 Chrastil, Sylvestr: *Normalizace Československé armády na počátku 70. let.* Brno, Vojenská akademie 2002, s. 124–125.
- 15 Lynn, John A.: *Battle. A History of Combat and Culture.* New York, Basic Books 2003, s. 360.
- 16 *Ibidem*, s. 367–369.

dernizaci“ jeho konceptů, popř. dokonce vytvoření alternativních, soupeřících verzí oficiálního diskurzu války a vojenské služby.¹⁷

Na následujících stranách se tak zejména prostřednictvím analýzy a interpretace orálněhistorických rozhovorů pokusím čtenáře v sedmi tematických kapitolách provést různými aspekty každodenního života bývalých důstojníků ČSLA v šedesátých letech od jejich prvotní motivace pro vstup do armády a setkání s vojenským vzdělávacím systémem přes klady a zápory vojenské profese, reflexi fungování politického aparátu, postoj veřejnosti k armádě a názor na její bojovou připravenost (včetně hypotetické možnosti jaderné války) až po osobní prožitky důstojníků spojené s obdobím pražského jara a okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968, včetně zkušeností narátorů s průběhem následných normalizačních čistek.¹⁸ Napříč celým textem je pak sledována problematika (re)konstrukce mechanismů fungování socio-profesní (tj. vojenské) identity pamětníků.

Závěrem je třeba zmínit, že tato kniha pochopitelně nemůže poskytnout zcela vyčerpávající a definitivní odpovědi na všechny výše položené otázky. Domnívám se však, že v podobě dílčích tematických exkurzů může nabídnout alespoň základní vhled do vnímání každodenního života specifické, a pro komunistický režim z určitého pohledu klíčové, socio-profesní skupiny obyvatelstva (příslušníků silových složek), jejíž aktérské perspektivě (v kontextu jedné dekády) nebyla v rámci české historiografie dosud věnována větší pozornost.¹⁹

17 Za promyšlení uvedené interpretace Lynnova konceptu kultury války děkuji kolegovi Petru Wohlmuthovi z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy.

18 Při sestavování struktury jednotlivých kapitol jsem vycházel z témat, která se v rozhovorech objevovala nejčastěji. Z tohoto důvodu práce nepokrývá všechny oblasti každodennosti. Stranou zůstává především problematika kulturního života v ČSLA (tj. hudební soubory, zábavy a soutěže, např. Armádní soutěž umělecké tvořivosti apod.) a oblast armádního sportu. Obě témata však byla pamětníky zmiňována jen sporadicky.

19 Viz např. Šedivý, Ivan: Fenomén moderní války. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 681–698; Storchová, Lucie: Válka. In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha, Scriptorium 2014, s. 308–318.

METODICKÁ POZNÁMKA

Pro svůj výzkum jsem zvolil historickoantropologický přístup a metodu orální historie.²⁰ Historická antropologie staví do centra zájmu konkrétního člověka (aktéra), jeho jednání, myšlení a pocity, ale zároveň stále pojímá dějiny jako svým způsobem obousměrný proces. Dějiny tedy představují jednak lidský výtvar, jednak také nástroj, jímž jsou lidé sami v průběhu svého života (ať už vědomě, či nevědomě) formováni.²¹ Obdobně i metoda orální historie²² akcentuje individuální pohled (tzv. aktérskou perspektivu) na dějiny, a skrze vyprávění pamětníků a pamětnic tak přináší často diametrálně odlišné chápání a hodnocení některých „velkých událostí“ než klasická historiografie, jež upřednostňuje spíše „velká vyprávění“ (metanarace). Využití této metody je v mém případě přínosné ještě v jednom ohledu, a sice pro-

-
- 20 Orální historie se v posledních letech stává pro některé autory synonymem pro výzkum moderních dějin (tj. zejména socialistické) každodennosti. Viz např. Horák, Pavel: Dějiny každodennosti. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 707.
 - 21 Jeden ze zakladatelů historické antropologie Richard van Dülmen spatřuje její význam pro výzkum minulosti ve čtyřech ohledech. Historická antropologie podle něj vrací subjekt do dějin, otevírá nové tematické pole výzkumu, podává komplexnější obraz dějin a vnáší do historiografie interdisciplinaritu. (Dülmen, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha, Dokořán 2002, s. 90.)
 - 22 Podrobněji k teoreticko-metodologickým aspektům této (od šedesátých let minulého století stále se dynamicky rozvíjející) metody v českém prostředí viz Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha, Karolinum 2015, ze zahraničí pak srv. Ritchie, Donald (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*. New York, Oxford University Press 2010; Leavy, Patricia: *Oral History. Understanding Qualitative Research*. New York, Oxford University Press 2011; Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. New York, Routledge 2010.

to, že skrze sledování procesu (re)konstrukce vyprávění pamětníků, reflexe určitých témat – včetně vlastní role a (sebe)prezentace v příběhu – umožňuje lépe pochopit model celkových postojů a chování členů zkoumané skupiny (vojáků z povolání), ale i jeho případné proměny v čase, což je přístup, který není v rámci českých militárních dějin zrovna obvyklý. Historická antropologie a orální historie tak poskytují historikům či historičkám soudobých dějin ideální kombinaci teoretického rámce a konkrétní metody pro uchopení takto koncipovaného výzkumu. Tento text tedy nemá za cíl podat „objektivní“ obraz o poměrech v armádě šedesátých let minulého století, ale chce být spíše jakýmsi exkurzem do subjektivních a kolektivně sdílených představ vojáků o své profesi, stejně jako o mechanismech jejich vzpomínání.²³

Tyto subjektivně či (synchronně) kolektivně sdílené a (diachronně) tradované představy se manifestují v rozhovorech s dobovými aktéry, resp. skrze jejich narativy. Narativem přitom rozumím nejen narátorem ústně či písemně demonstrováný obraz jeho života, tj. subjektivní představu o dílčím aspektu minulosti, ale především samotnou strukturaci tohoto obrazu včetně jemu stabilně připisovaných významů.²⁴ Vycházím z přesvědčení, že každé vyprávění se skládá z dílčích narativ a je svým způsobem jedinečné, protože je vždy určeno pro někoho a za nějakým účelem, tj. lze v něm vysledovat něco, co lze nazvat strategií.²⁵ Rád bych se v této knize pokusil o „rozkrytí“ alespoň některých těchto narativních strategií (či taktik²⁶), které jed-

23 Při zkoumání paměti bychom neměli nikdy propadnout iluzi, že se setkáváme s autentickými vzpomínkami, vždy se jedná o vzpomínky nějakým způsobem zpracované a stylizované. Viz např. Kusá, Zuzana: Problém pravdivosti informací v životopisných rozpráváních. *Genealogicko-heraldický hlas*, č. 2 (1995), s. 17–20.

24 Narativ tak představuje diskurzivní konstrukci ve formě příběhu, jehož koherentní obsah je uspořádán formální strukturací zápletky kolem začátku, středu a zakončení. (Hamar, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha, SLON 2008, s. 17.)

25 Každý vyprávěný příběh je selektivní, nevypráví se všechno, nýbrž jen body, které z děje vyčnívají. Vždy lze příběh vyprávět jinak. (Ricoeur, Paul: *Křehká identita*. Třebenice 2000, s. 37.)

26 Francouzský filozof a historik Michel de Certeau doporučuje soubor praktik k naplňování každodenních potřeb nazývat spíše taktikami než strategiemi, protože „obyčejní lidé“ mají podle něj v rámci hranic, které stanovili jiní, jen omezenou svobodu manévrování (tj. spíše než strategií pamětníci operativně využívají k dosažení svých cílů různé taktiky). (Burke, Peter: *Co je kulturní historie?* Praha, Dokořán 2011, s. 103.)

notliví pamětníci a pamětnice (částečně pod vlivem kolektivní paměti) ve svých vyprávěních hojně využívají jednak pro legitimizaci svého minulého, současného (a v mnoha případech i budoucího) jednání, ale také jako prostředek upevnění individuální (či skupinové) identity, která je výsledkem komunikačních procesů narativní povahy.²⁷

V tomto případě se opírám o sociální konstruktivismus²⁸ a předpoklad psychologů, že příběh je nositelem (mnohdy nevědomě) interpretace. Klíčovou roli v tomto procesu sehrává lidská paměť, která umožňuje vědomí kontinuity a identity subjektu.²⁹ Jedinec konstruuje minulé události a jednání v osobních narativních jednotkách, aby tak dal najevo určitou identitu a způsob života.³⁰ Paměť a vyprávění se vzájemně ovlivňují, výsledkem jejich společného působení je právě identita subjektu, která (v souladu s konstruktivistickým pojetím) nepředstavuje nějakou neměnnou danost, ale naopak mnohvrstevnatý a dynamický proces, v němž se odráží „významní druzí“, tedy jedinci či skupiny, k nimž člověk pocituje určitou sounáležitost.³¹ Privátní konstrukce narátorů a narátorek (dále jen „narátoři“³²) jsou tak ob-

-
- 27 Sociální paměť daného společenství je tak třeba chápat jako určitou fiktivní jednotu, ke které se jednotliví členové vztahují se svými individuálními verzemi historie, již považují za společnou pro daný kolektiv. Mezi hlavní úkoly kolektivní paměti patří „strukturovat identitu skupiny“, definovat a odlišit ji od jiných srovnatelných entit a v neposlední řadě také podat jistý obraz minulosti. Viz Rousso, Henry: K dějinám kolektivní paměti. In: Francoise Mayer (ed.): *Dějiny a paměť*. Praha, CEFRES 1993, s. 60.
- 28 Viz Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.
- 29 Identita je v tomto kontextu chápána jako vědomě konstruované, časově strukturované a proměnlivé pojetí sebe sama (jako příslušníka kolektivu, nositele sociální role a jedinečné osoby), které je součástí nerefléktovaného, biologického a psychologického „já“ (tj. smysly, tělesnost, vědomí). Viz Burke, Peter J. – Stets, Jan E.: *Identity Theory*. Oxford, Oxford University Press 2009, s. 3, 9–10.
- 30 Podle německého etnologa Kurta Rankeho je člověk *homo narrans*, tj. internalizuje se skrze příběhy a díky nim také interpretuje svět kolem sebe. Viz Ranke, Kurt: *Die Welt der einfachen Formen. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin – New York, De Gruyter 1978, s. 40.
- 31 Podrobněji ke střetu esencialistického a konstruktivistického pojetí identity viz např. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: Beyond „Identity“. *Theory and Society*, č. 1 (2000), s. 1–47.
- 32 Ačkoliv jsou ve výzkumném vzorku přítomny také dvě ženy, s ohledem na převažující zastoupení mužů jsem se rozhodl dále v textu pro lepší přehlednost užívat generické maskulinum. Obdobně tak činím i v případě čtenářů a čtenářek, badatelů a badatelek či pamětníků a pamětnic apod. Termín „narátorky“ dále v textu užívám pouze tam, kde podle mého názoru gender sehrává (či může sehrávat) určující roli.

vykle „lapeny“ do sítí životních příběhů komunity a hlubších struktur podstaty lidského života.

Člověk navíc skrze vyprávění sám určuje, co do narativizace zahrne nebo z ní naopak vyloučí, stejně jako způsob, jakým jsou události uspořádány do děje a jaký význam je jim připisován.³³ V tomto ohledu se přikláním k individualistickému pojetí kolektivní paměti, které vychází z představy, že paměť (ať už individuální, či skupinová) je především sociálním fenoménem a hlavní roli zde sehrává jazyk.³⁴ Kolektiv sám o sobě tak sice žádnou paměť nemá, ale významným způsobem určuje paměť svých příslušníků.³⁵ Jako prostředek k rozpletení spletné sítě aktérských strategií a narativů proto používám metodu narativní analýzy³⁶ a inspiroval jsem se také konceptem tzv. referenčních rámců, zjednodušeně řečeno významem a vlivem socio-historického, prostorového, situačního a individuálního kontextu na dobové jednání aktérů (včetně současných kontextů, které narátoři retrospektivně promítají do svého vyprávění, a které tak mohou ovlivnit aktuální způsob konstrukce osobních či epizodických narativů).³⁷

V této knize primárně vycházím celkem z 85 narativních a polo-strukturovaných rozhovorů s 50 bývalými vojenskými profesionály, které byly nahrány v letech 2009–2014 v souladu s metodologickými a etickými postupy orální historie.³⁸ Tyto rozhovory mají dvojí genezi.

33 Viz Čermák, Ivo: Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). In: Čermák, Ivo – Mioviský, Michal (ed.): *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Nakladatelství Albert 2002, s. 11–25.

34 Viz Halbwachs, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha, SLON 2010.

35 Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách a starověku*. Praha, Oikoymenth 2001, s. 36.

36 Konkrétně se jedná o kombinaci autobiografické a epizodické narativní analýzy, a to zejména s odkazem na tradici hermeneutického pojetí Fritze Schütze. K tématu narativní analýzy přehledově viz např. Hájek, Martin – Havlík, Martin – Nekvapil, Jiří: Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis*, č. 2 (2012), s. 199–223.

37 Podle Haraldal Welzera a Sönke Neitzela mají referenční rámce svůj původ v myšlence, že interpretace a jednání lidí nelze pochopit, pokud nejdříve neprovedeme rekonstrukci toho, co „viděli“ – resp. v rámci jakých vzorců, představ a vztahů určité situace vnímali a jak tyto vjemy interpretovali. (Welzer, Harald – Neitzel, Sönke: *Vojáci. Protokoly o boji, zabíjení a umírání*. Praha, Academia 2014, s. 20–21.)

38 Jedná se o necelých 3600 normostran doslovných transkriptů a 146 hodin zvukových záznamů, jejichž první část je uložena v mém osobním archivu, druhá pak ve sbírce *Rozhovory* Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Všechny rozhovory byly realizovány metodou orální historie a v souladu s etickým kodexem České asociace orální historie. V prvním, biografickém rozhovoru

Více než polovina z nich vznikla v rámci terénního výzkumu k mé disertační práci obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Druhá část rozhovorů je mimo jiné výsledkem snažení také několika dalších tazatelů a členů výzkumného týmu Centra orální historie a byla pořízena pro účely řešení grantového projektu Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky věnovanému profesním skupinám v období tzv. normalizace a transformace.³⁹

K propojení dvou časově i tematicky zdánlivě nesouvisejících výzkumů jsem se rozhodl ze dvou důvodů. Za prvé, v obou případech jsem orálněhistorickou část výzkumu sám navrhl a z větší části také realizoval. Struktura a témata rozhovorů tak byly téměř totožné (výjimku představují rozhovory pořízené pro účely disertační práce, v nichž byla formou konkrétních otázek více akcentována problematika pražského jara). Za druhé, ačkoliv těžiště grantového projektu leželo zejména v letech 1968–1993, analýza rozhovorů ukázala, že šedesátá léta pro náratory zpětně představují klíčové období, k němuž se mají tendenci ve vyprávění opakovaně vracet.⁴⁰ Odpovědi na otázky týkající se poměrů v armádě v době tzv. normalizace a transformace tak většinou pamětníci uvedli (z jejich pohledu logickým) širším vzpomínkovým exkurzem na dobu předcházející. V obou případech byla navíc hlavní kritéria pro výběr a zařazení narátorů do výzkumu obdobná: výkon vojenského povolání v ČSLA (minimálně) v rozmezí let 1960–1970 a „odlišná zkušenost“ s rokem 1968 (či bezprostředním dním po něm) v armádě.

Přestože tato kritéria byla v podstatě jediná závazná, podařilo se získat poměrně vyvážený výzkumný vzorek, který v principu nejen že pokrývá všechny hlavní druhy vojsk bývalé ČSLA (včetně některých specializovaných útvarů), ale především reflektuje onu „odlišnou“, ale v některých ohledech i totožnou zkušenost s pražským jarem a nástupem normalizace v armádě i ve společnosti.⁴¹ Narátory tak lze v sou-

voru byl narátor nejprve požádán, aby vlastními slovy převyprávěl svůj dosavadní život, zatímco v druhém polostrukturovaném interview se již vyjadřoval k předem stanovenému okruhu témat. Všichni narátoři a narátorky byli následně pro účely výzkumu anonymizováni.

- 39 Projekt č. 410/11/1352 (*Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*) podpořený *Grantovou agenturou České republiky v letech 2011–2015*.
- 40 Zejména proto, že většina z nich v této době začínala svou vojenskou kariéru, a prvotní vzpomínky se jim tak silněji „otiskly“ do paměti.
- 41 Svou roli při oslovování pamětníků sehrál (v úvodu již zmiňovaný) převážně negativní pohled české veřejnosti na armádu minulého režimu. Řada potenciálních na-

ladu s běžně užívanými kritérii vzorkování v kvalitativním výzkumu rozdělit do několika skupin, např. podle věku, pohlaví, úrovně dosaženého vzdělání nebo profese.⁴² V našem případě tedy spíše podle konkrétního druhu vojska, u něhož po většinu doby strávené v armádě sloužili, hodnosti, které dosáhli, nebo specializace, kterou vykonávali. ČSLA byla v šedesátých letech tvořena třemi základními složkami. Nejpočetnější část představovalo pozemní vojsko, následovalo vojenské letectvo a jen o něco méně příslušníků mělo vojsko protivzdušné obrany státu (PVOs). Zbývající vojáci sloužili ve spojovacích útvech či vojenských školách, v týlových zařízeních nebo u vojenské části civilní obrany. V rámci těchto základních armádních složek existovalo dalších více než čtyřicet druhů vojsk (např. motostřelecké, výsadkové, chemické, ženijní nebo raketové vojsko, ale i politický aparát, vojenská tělovýchova, zdravotnická služba nebo vojenská kontrarozvědka) a téměř tisícovka vojenských odborností.⁴³

Ve výzkumném vzorku je zastoupeno celkem 21 příslušníků pozemního vojska, 22 představitelů vojenského letectva a sedm zástupců protivzdušné obrany státu. Mezi narátory proto nalezneme jak tankistu, pilota, výsadkáře, chemika, intendanta, rozvědčíka nebo ženistu, tak i lékaře, výzkumníka, politického pracovníka či pedagoga, vykonávajícího různé funkce (od velitele čety až po velitele brigády a pluku) v různých důstojnických hodnostech (tj. od poručíka přes majora až po plukovníka).⁴⁴

rátorů, včetně několika bývalých vysoce postavených důstojníků ČSLA, rozhovor odmítla s obavami či podezřením, že cílem výzkumu je nadále posilovat v současné společnosti rozšířené stereotypní představy o vojenském životě před rokem 1989. Ve dvou případech narátoři nejprve rozhovor poskytli, po přečtení přepisu však odvolali svůj souhlas se zpracováním osobních a citlivých údajů. Celkem odmítlo účast osm pamětníků a dalších 15 na výzvu k zapojení do výzkumu vůbec nereagovalo.

42 Nejstarší narátor se narodil v roce 1925, nejmladší pak v roce 1948. V přehledné formě jsou souhrnné informace o respondentech výzkumu uvedeny v *Tabulce č. 1: Základní údaje o narátorech*.

43 Celkový přehled druhů vojsk a služeb v předlistopadové armádě viz *Druhy vojsk a služeb*. Československá lidová armáda [online] [2014–01–12]. [Http://csla.cz/armada/druhyvojsk/index.htm](http://csla.cz/armada/druhyvojsk/index.htm).

44 V hodnostní rovině lze pamětníky rozdělit do dvou přibližně stejně početných skupin. První skupinu tvoří nižší důstojníci (v šedesátých letech začínali zpravidla v hodnosti poručík a na konci dekády dosáhli hodnosti kapitán či major), zatímco druhá skupina je složena z vyšších důstojníků (v hodnostech kapitán či major na začátku a podplukovník či plukovník na konci zkoumaného období). S ohledem na anonymizaci neuvádím v textu konkrétní označení útvarů, u nichž pamětníci

Na tomto místě je však třeba upozornit ještě na dva důležité aspekty týkající se povahy výzkumného vzorku. Za prvé, ačkoliv se výzkum zaměřuje na československou armádu, pamětníci jsou především Češi nebo tzv. federální Slováci, kteří dlouhodobě sloužili (a tedy často i žili) na území Čech a Moravy. V tomto ohledu se proto jedná o výlučně český pohled na vojenskou profesi.⁴⁵ Za druhé, necelé tři čtvrtiny narátorů sloužily v šedesátých letech (i přes určitou fluktuaci) u bojových útvarů na plných počtech s vysokým stupněm bojové pohotovosti. Převažující narativy proto zpravidla (nikoliv však nutně) reflektují zkušenost s vojenskou službou u víceméně elitních útvarů, které měly v případné válce tvořit tzv. první sled.

Z hlediska výzkumného vzorku představuje významnou kategorii především okupace Československa v srpnu 1968, resp. její následky pro další osobní a profesní život narátorů. Z tohoto pohledu je možné pamětníky rozdělit do dvou velkých skupin. První z nich představují vojáci z povolání, kteří byli (v převážně většině) propuštěni z armády po roce 1968 (zejména) v důsledku svého negativního postoje vůči srpnové intervenci vojsk Varšavské smlouvy.⁴⁶ V drtivé většině případů se přitom jednalo o dlouholeté členy komunistické strany, kteří se během několika měsíců ocitli prakticky ve zcela nové společenské pozici, stali se osobami pro socialistické zřízení nepohodlnými, či dokonce nepřátelskými. V následujícím období tzv. normalizace byli proto různými způsoby v osobním i dalším (civilním) profesním životě perzekvováni a v návaznosti na to po roce 1989 soudně či mimosoudně rehabilitováni, část z nich opětovně reaktivovala a podílela se (ať už více, či méně úspěšně) na transformaci polistopadové armády na začátku devadesátých let.⁴⁷ Tito bývalí vojáci se od rozpadu Československa sdružují

sloužili, ale pouze jejich typ a druh vojska. Výjimku tvoří jeden narátor a dvě narátorky z řad praporčíckého sboru.

- 45 Pro slovenský pohled na problematiku srov. např. Štaigl, Jan – Štefanský, Michal: *Vojenské dejiny Slovenska VI. (1945–1968)*. Bratislava, Magnet Press Slovakia 2007; Baka, Igor – Maskalík, Alex – Medvecký, Matej – Minařík, Pavel: *Vojenské dejiny Slovenska VII. (1968–1992)*. Bratislava, Magnet Press Slovakia 2016.
- 46 Ve výzkumném vzorku je zastoupeno 27 rehabilitovaných („osmašedesátníků“) a 23 nerehabilitovaných bývalých („normalizačních“) vojáků z povolání.
- 47 Celkem o rehabilitaci požádalo 11 710 bývalých vojáků z povolání a 1400 žádostí bylo podáno *in memoriam*. Rehabilitováno bylo 9138 žadatelů (tj. 78 %) a zamítnuto bylo 2572 těchto žádostí. Reaktivováno bylo 1204 vojáků a další pracovali v resortu obrany jako občanskí zaměstnanci (Procházka, Stanislav – Novotník, Jiří: *Vzpomínka po 40. letech: komunistický režim, sovětská okupace, normalizace a jeho okupační sovětizace*. Brno, Tribun EU 2009, s. 77). Toto číslo však zahrnuje také osoby, kte-

v organizaci, která nese v současnosti název Vojenský spolek rehabilitovaných (VSR) a sdružuje bývalé vojáky z povolání a občanské pracovníky vojenské správy a občany České republiky, kteří byli v letech 1948 až 1989 z politických důvodů perzekvováni a podle zákona č. 87/1991 Sb., nebo č. 119/1990 Sb., mimosoudně či soudně rehabilitováni.⁴⁸ Historickým a politickým odkazem se tento spolek programově hlásí k odbojovým organizacím, resp. ke kontinuitě tzv. třetího (protikomunistického) odboje, s čímž souvisí i dlouhodobá snaha získat pro své členy finanční odškodnění za represe před rokem 1989.⁴⁹

Druhá skupina narátorů je naopak složena z vojáků, jejichž profesní kariéry se okupace Československa nijak zásadně nedotkla. Jedná se o důstojníky, kteří z různých příčin přečkali období výměny stranických legitimací po roce 1970, tj. nebyli vyškrtnuti ani vyloučeni z komunistické strany, a mohli tak zůstat nadále sloužit v nově „konsolidované“ ČSLA. Několik narátorů (ať už rehabilitovaných, či nerehabilitovaných) přitom ještě v devadesátých letech aktivně působil v armádě (někteří na vysokých postech), část z nich nyní pobírá starobní důchod včetně výsluhy, popř. po dovršení předepsaného věku pro vyřazení ze služby odešla pracovat do civilní sféry.

V této souvislosti je třeba upozornit na důležitý fakt, že ne všichni vojáci, kteří byli na konci šedesátých a v průběhu sedmdesátých let propuštěni z armády a po listopadu 1989 rehabilitováni (tzv. osmašedesátníci), přišli o své místo z čistě politických důvodů (tj. pro své

ré požádaly o rehabilitaci za perzekuci padesátých let. Stanovit přesný počet je tedy poměrně obtížné. Podle dostupných archivních pramenů tvoří „osmašedesátníci“ propuštění z armády zhruba polovinu z tohoto počtu. Srv. *Zásady třídně politického zpevnění velitelského sboru ozbrojených sil ČSSR ze dne 29. 3. 1974*, Národní archiv, fond Předsednictvo ÚV KSČ, sv. 112, aj. 114, bod 15.

48 Do roku 1993 organizace fungovala pod názvem Sdružení vojenská obroda. Následně do roku 2016 jako Vojenské sdružení rehabilitovaných. Po přijetí nového občanského zákoníku došlo k přejmenování na Vojenský spolek rehabilitovaných. Po rozdělení republiky vznikla obdobná organizace i na Slovensku, která ovšem svým názvem odkazuje na původní organizaci z roku 1990 (Združenie vojenskej obrody Slovenska). Viz *Združenie vojenskej obrody Slovenska* [online] [2015–05–05]. [Http://www.zvos.szm.com](http://www.zvos.szm.com).

49 VSR prošlo po skončení terénního výzkumu, zejména pak v letech 2016–2017 vnitřní krizí, jejímž výsledkem bylo částečné upozadění oficiální ideové linie organizace, jeho význam a snaha o odškodnění však zůstává nadále stejná. Podrobněji k této problematice viz Hlaváček, Jiří – Horáková, Monika: *Politické strategie členů zájmových skupin v orálněhistorickém výzkumu. Dějiny – teorie – kritika*, č. 2 (2013), s. 237–269.

aktivní či pasivní vyjádření odporu vůči srpnové intervenci). Stejně tak vojáky, kteří zůstali v armádě sloužit i po nástupu tzv. normalizace a pro které v této knize užívám termínu „normalizační vojáci“ (bez jakéhokoli negativního zabarvení), nelze automaticky považovat za (fanatické) stoupence komunistické ideologie slepě vítající vstup vojsk do Československa jako „bratrskou pomoc“. Jak se pokusím ukázat v poslední kapitole této knihy, obě skupiny nabízejí (z jejich pohledu) relevantní a pochopitelné argumenty pro své tehdejší dobové postoje a svá rozhodnutí. Pro obě skupiny narátorů pražské jaro a následná okupace Československa představují určitou formu životního mezníku. Události roku 1968, stejně jako nástup normalizace, tak bezesporu patří mezi signifikantní životní momenty, které mají (zejména v profesních) biografiích většiny narátorů své pevné místo, díky čemuž také umožňují (byť jen částečně) postihnout dynamickou proměnu něčeho, co lze nazvat konstrukcí či rekonstrukcí socio-profesní identity.

Při vymezení svého výzkumu jsem samozřejmě nebral v potaz jen výjimečný charakter historického vývoje (tj. „hutnost“ domácích a zahraničních událostí) v šedesátých letech a jedinečné vzpomínky pamětníků na tuto dobu, ale také množství dalších pramenů různého typu, které se tematicky vztahují k ČSLA ve zkoumaném období.⁵⁰ Vedle orálněhistorických interview se tak opírám o řadu publikovaných (a často subjektivně zabarvených) vzpomínek bývalých vojáků z povolání⁵¹, ať už se jedná o rehabilitované osmašedesátníky⁵², nebo některé pozdější významné představitele (normalizační) ČSLA.⁵³ Zajímavý zdroj informací reflektující dlouhodobou snahu

50 Viz *Bibliografie a použité prameny*.

51 Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*. Praha, vlastním nákladem 2012.

52 Chrastil, Sylvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest I. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná léta normalizace československé armády*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2002. Chrastil, Sylvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest II. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná léta normalizace československé armády*. Brno, Vojenské sdružení rehabilitovaných ČR 2006.

53 Viz např. Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak. Československé letectvo v letech 1948–1989*. Praha, Nakladatelství Erika 2000; Vacek, Miroslav: *Generál studené války*. Praha, Nakladatelství Erika 2004; Zachariáš, Mojmír: *Příběh vojáka. Pohled na čtyřicetiletou službu vojáka z povolání, od poručíka po generálporučíka, od 50. let až po listopadovou revoluci 1989 a krátce po ní*. Praha, Dokořán 2012; Šádek, František: *Můj život vojenský*. Praha, Orego production 2015; Jurman, Olin: *Špion. 30 let ve službách armádní rozvědky*. Praha, Nakladatelství Brána 2015.

armády komunikovat vojenskou tematiku směrem k širší veřejnosti představuje kulturně umělecký čtrnáctideník *Československý voják*, mezi jehož čtenáře patřila nejen početná základna vojáků základní služby, ale zároveň i civilní obyvatelstvo (zejména mládež), protože šlo o jedno z mála armádních periodik, které nepodléhalo utajení, a mohlo tak být volně distribuováno ve veřejné prodejní síti. Neponechávám však stranou ani některá další (většinou již interně zaměřená a specializovaná) vojenská periodika⁵⁴ a vojenskou odbornou literaturu.⁵⁵ Pramennou bázi vztahující se k populárněkulturnímu obrazu armády ve společnosti dále doplňuje dobová filmová tvorba z vojenského prostředí, včetně produkce Československého armádního filmu (ČAF).⁵⁶

Za významný didaktický a disciplinační pramen lze považovat různorodé armádní příručky, řády a nařízení, stanovující oficiální pravidla pro každodenní sociální interakce mezi vojáky (ať už se jednalo o brance, či vojáky z povolání nebo v záloze), ale i obecné podmínky pro výkon vojenské profese.⁵⁷ Po roce 2000 zároveň začíná vycházet také velké množství domácí odborné literatury (kolektivní monografie, studie atd.) zabývající se vývojem ozbrojených sil po roce 1948 a armádou obecně.⁵⁸ Tuto historiografickou produkci nevyužívám pouze kontextuálně jako další zdroj informací, tj. k rozšíření a utřídění dílčích či obecných poznatků o fungování socialistické armády

54 V rámci armády dále vycházela např. *Bojová příprava, Týl a zásobování, Vojenství, Vojenská technika, A-Revue*, deník a týdeník *Obrana lidu* nebo vojensko-politický čtrnáctideník *Lidová armáda*.

55 Za cenný zdroj pro poznání armády ve zkoumaném období lze považovat také výsledky řady sociologických výzkumů z poloviny šedesátých let, jejichž autory byli pracovníci Vojenského ústavu sociálních výzkumů. Viz např. Kolektiv autorů: *Sociologie a armáda*. Praha, Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda 1965; Grünthalová, Pavla – Ryška, Miroslav: *Rok před nástupem. Sociologická a sociálně psychologická studie o procesu přípravy branců k vojenským rolím*. Praha, Naše vojsko 1969.

56 Viz např. Šmidrkal, Václav: *Armáda a stříbrné plátno. Československý armádní film 1951–1999*. Praha, Naše vojsko 2009.

57 Viz např. Černý, Jiří: *Příručka pro brance*. Praha, Naše vojsko 1963; Linha, Miroslav: *Příručka pro poddůstojníky*. Praha, Naše vojsko 1967; *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Žákl-1-1)*, Praha, Naše vojsko 1961; Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*. Praha, Naše vojsko 1962; zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon (včetně zákona č. 19/1958, kterým se mění a doplňuje branný zákon).

58 Viz např. Koldinská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociálněhistorické črty*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.

v šedesátých letech, ale v některých ohledech také jako určitý korektiv k jinak bytostně subjektivním svědectvím aktérů.⁵⁹

Naopak víceméně stranou ponechávám v rámci svého výzkumu klasické archivní prameny. Činím tak především ze dvou důvodů. Za prvé, písemné archiválie nepovažuji s ohledem na zvolené téma (reflexe každodennosti) a celkové pojetí svého výzkumu (narativní analýza) za relevantní. Mým cílem není podat deskriptivní a jmenný výčet vojáků, kteří v té či oné době sloužili u jednotlivých útvarů, ani zjišťovat přesný počet a typy všech bojeschopných tanků a letadel, jež měla ČSLA v šedesátých letech k dispozici, ale zprostředkovat čtenáři osobní (tj. subjektivní, kolektivně sdílené a tradované) příběhy a vzpomínky vojáků na armádu a vojenskou profesi za socialismu. Za druhé, domnívám se, že již provedené výzkumy kolegů a kolegyně (historiků a historiček), stejně jako dostupná odborná literatura, nabízejí dostatečný kontextuální (dobový i tematický) rámec pro zkoumanou problematiku, a proto není ve většině případů nutné obracet se k (obvykle jazykově i stylisticky) schematizovaným a formalizovaným dobovým pramenům typu rozkazů, hlášení, rozborů a vyhodnocení.⁶⁰

V kontextu metody orální historie lze za zajímavý poznatek považovat skutečnost, že pamětníci, jež jsou členy určitých profesních skupin, vnímají první (životopisný, narativní) a druhý (tematický, polostrukturovaný) rozhovor v rámci orálněhistorického terénního výzkumu odlišným způsobem. První rozhovor je v ideálním případě zcela v režii narátora, tazatel zde vystupuje pouze jako pasivní příjemce vyprávění a jeho aktivita se omezuje na minimum.⁶¹ Pamětník může samostatně konstruovat svůj životní příběh, a cítí-li, že mu tazatel naslouchá, postupně ztrácí svůj prvotní ostych a vytváří si k tazateli důvěrný vztah. Jeho vyprávění získává charakter osobní zpovědi. Narátor mluví o sobě a většinou i za sebe („já“). V druhém rozhovoru je

59 S ohledem na časové vymezení výzkumu je třeba vyzdvihnout monografii autorského kolektivu Vojenského historického ústavu v Praze s názvem *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, která vyšla v edici *Historie československé armády*, mapující na základě archivních pramenů vývoj a fungování ČSLA v letech 1955–1968.

60 Při přípravě této knihy jsem nicméně využil také informace ze svých předcházejících výzkumů, při nichž jsem podrobně prostudoval dostupné archivní prameny tří konkrétních útvarů ČSLA z let 1960–1975 (tj. tankový pluk, stíhací bombardovací letecký pluk a protiletadlový oddíl), které jsou uloženy ve Vojenském historickém archivu v Praze a Vojenském správním archivu Armády České republiky v Olomouci.

61 Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 149.

naopak tazatel aktivním účastníkem rozhovoru, pokládá otázky a usiluje o to, aby byla odpověď narátora co nejobsažnější, tj. zachovala si svůj narativní charakter.⁶² Ačkoliv je atmosféra rozhovoru obvykle nadále uvolněná a přátelská, dochází zde přeci jen ke kvalitativnímu posunu ve vnímání ze strany narátora. Pamětník totiž nyní nejen že odpovídá na konkrétní, byť otevřené, otázky, ale zároveň také již více přemýšlí nad jejich formulací. Zvažuje jednotlivé konotace, zabarvení použitých slov i jejich případný skrytý význam nejen pro tazatele, ale i pro třetí, zatím nezúčastněnou osobu (budoucího čtenáře či posluchače). Rozhovor je v této fázi formalizovaný a sevřenější, zaměřuje se na konkrétní téma, které se navíc úzce dotýká sociální skupiny, jíž je narátor členem. Pamětník je v tomto případě mnohem náchylnější k tomu, aby odpovídal na položené otázky podle předem připravené šablony. V některých případech navíc předpokládá, že tazatel chce slyšet určitou verzi příběhu. Skupinová příslušnost („my“) se tak v tuto chvíli stává dominantním prvkem vyprávění.

Konečně, přínos vlastního výzkumu spatřuji mimo jiné také v jeho záchranném charakteru. V období od realizace terénního výzkumu po sepsání a vydání této knihy zemřelo celkem šestnáct narátorů, tedy téměř třetina výzkumného vzorku (!). Jejich jedinečné vzpomínky na život v období socialismu (včetně reflexe tzv. velkých událostních dějin) a službu v ČSLA se tak podařilo zachytit pro další generace badatelů a badatelek jen díky metodě orální historie.

62 *Ibidem*, s. 151.

1. PRVNÍ SETKÁNÍ S ARMÁDOU

Přestože těžiště této knihy leží primárně v šedesátých letech dvacátého století, nelze v kontextu pozdější (re)konstrukce pamětnických biografí opomenout ani předcházející dvě desetiletí, v nichž většina z narátorů (víceméně) dobrovolně vstupovala do československé armády. Na následujících stránkách se proto zaměřím právě na aktérskou reflexi tohoto období, tj. na různé motivace narátorů pro volbu vojenské profese, ale i na vzpomínky, které bezprostředně souvisí s jejich (pro mnohé náročným) přechodem z civilní každodennosti do vojenského prostředí, v němž platí specifická pravidla, a v neposlední řadě také na zkušenost se studiem na různých typech vojenských vzdělávacích zařízeních. Jak uvidíme, jedná se o reflexe zčásti identické, v mnoha ohledech však také překvapivě odlišné. Pomineme-li čistě subjektivní prožitky, pak je hlavní příčinou oné vzpomínkové odlišnosti zejména rozdílná generační zkušenost jednotlivých pamětníků.⁶³

Z tohoto pohledu je možné narátory rozdělit do dvou velkých generačních skupin, jejichž základním periodizačním mezníkem je druhá světová válka. V tomto smyslu lze zjednodušeně hovořit o zástupcích předválečné a (po)válečné generace. První skupinu představují narátoři, kteří se narodili v období mezi dvěma světovými válkami. Druhá generace je naopak tvořena pamětníky, kteří přišli na svět až ve čtyřicátých letech, tzn. během či po skončení druhé světové války.⁶⁴

63 Vycházím zde z předpokladu, že lidé, kteří se narodili přibližně ve stejném časovém období, sdílejí svým způsobem totožnou historickou zkušenost, a proto lze u nich vysledovat vědomí jakési „generační souvislosti“ (tj. sdílení podobných sociálních a duchovních rámců). Viz Mannheim, Karl: *Problém generací*. *Sociální studia*, č. 1–2 (2007), s. 30.

64 V prvním případě se jedná celkem o 32 narátorů narozených v letech 1928–1939, v případě druhé skupiny jde o 15 narátorů, kteří se narodili v letech 1940–1948.

Dosud největší vojenský konflikt v moderních dějinách lidstva tvoří významný předěl, který je (ať už v podobě osobní, či kolektivně zprostředkované zkušenosti) z narativního hlediska pro nejstarší pamětníky nějakým způsobem retrospektivně signifikantní, tj. hodnotově či názorově konstitutivní (obdobně jako již zmiňované pozdější období pražského jara v ideové rovině).

Vzpomínají-li narátoři na své „první“ významné setkání s armádou, pak se tak děje nejčastěji právě v nějaké spojitosti s válkou či s jejími bezprostředními (materiálními a sociálními) následky.⁶⁵ Detailní líčení různých (obvykle) nepřímých setkání s příslušníky wehrmachtu, Rudé armády, ale i s vojáky (východních či západních) československých jednotek na konci války se objevuje téměř u tří čtvrtin narátorů, a dotváří tak – spolu s barvitým popisem pozorování leteckých bitev, bombardování a přesunů těžké bojové techniky – mnohotvárnou mozaiku emočně vypjatých a vjemy přeplněných (a ve vzpomínkách pamětníků proto stále „živých“) obrazů představujících důležitou součást jejich dětství. Tato zkušenost přitom mnohdy (podprahově) ovlivnila i výběr jejich budoucí profesní dráhy:

My jsme totiž byly děti války a ohromnou výhodou bylo, že jsme měli velice kladný vzory [válečné hrdiny]. Ta válka byla ještě deset roků po skončení pořád víceméně takovým průvodním vodítkem nebo linií. A my jsme se jim – jako asi každý kluk, prostě má nějaký vzory – toužili přiblížit.⁶⁶

Pro pochopení dalších životních osudů narátorů je tak podle mého názoru klíčové, položit si otázku: jaké motivy nejčastěji vedly „dětí války“, tj. mladé chlapce (a v ojedinělých případech i dívky), k tomu, aby vstoupili do armády? Jednalo se v jejich případě o akt svobodné vůle, nebo zde sehrály významnější roli vedlejší intervenující podmínky? A konečně, pokud lze skutečně hovořit o vnějších vlivech, můžeme tyto determinanty zpětně považovat za konstantní, nebo se v průběhu čtyřicátých, padesátých a šedesátých let nějakým zásadním způsobem proměňovaly?

65 Viz např. Vacek, Miroslav: *Generál studené války*, s. 46.

66 Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora. Všechny citace z rozhovorů použité v této knize byly stylisticky a gramaticky upraveny tak, aby nebyl pozměněn jejich význam ani osobitost narátorova sdělení, zároveň však byly pro lepší čitelnost a srozumitelnost záměrně vynechány opakující se výrazy, vatová slova, nedokončené věty apod.

JISTOTA (A) DOBRODRUŽSTVÍ: OSOBNÍ MOTIVACE PRO VSTUP DO ARMÁDY

Motivace pamětníků pro vstup do armády lze rozdělit do několika základních kategorií.⁶⁷ Jako nejčastější příčinu tohoto (s ohledem na další vývoj mnohdy osudového) rozhodnutí uváděli narátoři na prvním místě jistotu materiálního a sociálního zabezpečení, v těsném závěsu za ním se umístila fascinace technikou a vojenskou profesí obecně, včetně (dětských) romantických představ, s nimiž se pojila touha po dobrodružstvích. U budoucích příslušníků vojenského letectva pak technika a dobrodružství získávají jednoho společného jmenovatele, jímž je létání. Trojici převažujících motivů následně uzavírá ryze praktická možnost získat v armádě bezplatné (úplně středoškolské či vysokoškolské) vzdělání.

Soustředění pozornosti pouze na tyto základní motivace by však značně omezilo další analytické možnosti, protože u narátorů nelze obvykle hovořit pouze o jednom motivu, ale spíše o kombinaci několika příčin, z nichž některá nakonec (alespoň z pohledu narátorů) převážila. Ve vzpomínkách pamětníků tak nalezneme celou řadu dalších méně či více významných činitelů, které nakonec sehrály roli v otázce jejich vstupu do armády.⁶⁸ Zmiňovány byly mimo jiné např. náborů na školách, vliv rodinné tradice (následování vojenské kariéry některého z příbuzných), ale i nástup do armády jakožto určitá forma vzdoru vůči rodičům. Část narátorů hovořila také o náhodné souhře okolností (nábor na konci povinné základní vojenské služby, ocitnutí

67 Motivaci (či motiv) chápu jako subjektivně psychologický důvod daného činu (resp. hypotetickou vnitřní determinantu směru chování). Vycházím z obecně sdíleného předpokladu psychologů, že lidské jednání obvykle nelze principálně převést pouze na jediný motiv, nýbrž je nutno pro jeho vysvětlení a pochopení brát v potaz souhrn více činitelů. (Nakonečný, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha, Academia 2009, s. 139.)

68 Následující analýza motivací není jejich absolutním výčtem, zachycuje pouze důvody narátory v rozhovorech nejčastěji zmiňované. Ač nelze kvantifikaci v rámci kvalitativního výzkumu přisuzovat dominantní význam pro analýzu a interpretaci sebraných dat, domnívám se, že číselné vyjádření některých informací z rozhovorů může napomoci lépe pochopit některé zkoumané fenomény kolektivní povahy. Přehledně jsou tyto informace (včetně pokusu o postizení jejich proměny v čase) vyjádřeny v *Tabulce a grafu č. 2: Motivace narátorů pro vstup do armády*. Kolonka „ostatní“ v tabulce zahrnuje motivy, které se v rozhovorech objevovaly spíše marginálně (např. vzdor vůči rodičům, idealismus – touha „být prospěšný“, vliv druhé světové války, faktor náhody atd.).

se „v pravém čase, na pravém místě“ apod.), která je do armády nakonec přivedla.⁶⁹

Dalším podstatným faktorem ovlivňujícím dobové rozhodování narátorů byla skutečnost, že téměř třetina z nich vstupovala do armády ve velmi mladém věku, tj. typicky mezi 15. až 17. rokem života.⁷⁰ Další dvě třetiny pamětníků se staly posluchači vojenských škol (či přímo vojáky z povolání) v době své zletilosti, resp. buď přímo v 18 letech, či až po 20. roku (nejčastěji díky přechodu do pracovního vztahu ihned po absolvování základní vojenské služby).⁷¹ Mezi převažujícími motivacemi pamětníků od konce čtyřicátých do poloviny šedesátých let lze vystopovat určitou míru korelace s politicko-společenským vývojem v Československu po roce 1948 (tj. s komunistickým převrácením a prosovětsky orientovanou zahraniční politikou), který se významně promítl také do poměrů v armádě.⁷² Ozbrojené síly na jednu stranu po politických čistkách z kvalitativního hlediska značně kádrově „utrpěly“, na straně druhé však od počátku padesátých let (zejména díky oficiální propagandě) zaznamenaly nevídaný (byť krátkodobý) nárůst společenské prestiže, který souvisel s obrovskými finančními

69 Nejčastější motivy objevující se v rozhovorech se přitom nijak významně neodlišují od těch, které jsou uváděny v memoárové literatuře bývalých vojáků: „Jak jsem si později všiml, byly v podstatě tři skupiny důvodů [proč vstoupit do armády]. První bylo zalíbení chlapce v uniformách a pubertální touha po romantice a dobrodružství. Druhou skupinou byli chlapci ze sociálně slabých nebo neúplných rodin, kdy plně materiální zabezpečení studia bylo pro rodiče významnou úlevou. Třetí, a to byl můj případ, byl vstup do vojenské školy náhodným souběhem událostí... Bylo nám řečeno, že jsme byli vybráni jako možní kandidáti pro studium na Vojenské škole Jana Žižky z Trocnova.“ (Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 176–177.)

70 V případě jednoho narátora (J. F.) dokonce již v jedenácti letech. Jedná se o žáka Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova v Moravské Třebové, který zde nastoupil ke studiu v roce 1956. Obdobné vzpomínky na brzký vstup do armády přitom nejsou ojedinělé. Viz např. Žilková, Věra: V jedenácti na vojnu. Před 60 lety mělo Československo dětské vojáky. *iDNES* [online] [2014–01–07]. [Http://zpravy.idnes.cz/detsti-vojaci-z-moravske-trebove-d47-/domaci.aspx?c=A130405_114603_domaci_jw](http://zpravy.idnes.cz/detsti-vojaci-z-moravske-trebove-d47-/domaci.aspx?c=A130405_114603_domaci_jw).

71 Viz *Tabulka a graf č. 3: Věk narátorů při vstupu do armády*. V tomto případě se jedná o věk, v němž se narátoři poprvé v každodenní praxi setkali s fungováním armády (tj. nástup ke studiu na vojenské škole nebo k výkonu základní vojenské služby), tedy nejde o věk, v němž se narátoři stali „skutečnými“ vojáky z povolání, tj. uzavřeli (*de iure*) smlouvu o služebním poměru.

72 Před rokem 1948 vstoupil do armády pouze jeden z narátorů, který své rozhodnutí zdůvodnil (již od dětství) silným vztahem k letecké technice a touhou stát se pilotem. Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora.

prostředky, jež začaly proudit do armády a zbrojního průmyslu na popud Moskvy.⁷³

Situaci v československé armádě po roce 1948 lze ve světle přetokných celospolečenských změn označit minimálně (konciliantně řečeno) za neutěšenou. Ozbrojené síly prošly na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let zásadním (pro předúnorové důstojníky a veterány ze západní fronty poměrně bolestivým) procesem rekonstrukce důstojnického sboru, jehož hlavním záměrem bylo vytvoření nového prototypu třídně a politicky uvědomělého vojáka z povolání, jenž by plně vyhovoval požadavkům nově vládnoucího komunistického režimu. Pokus o komplexní očistu důstojnického sboru prováděný formou politických a kádrových opatření v několika vlnách však fakticky vedl k jeho totální destrukci. Armáda se tak musela téměř po celá padesátá léta potýkat s problémem zoufalého nedostatku kvalitních kádrů, které by měly na straně jedné odpovídající odborné vzdělání a praktické zkušenosti a na straně druhé byly zároveň politicky a ideologicky nezávadní. Snaze vybudovat nový důstojnický sbor, v ideálním případě zcela nezatížený vlastní osobní zkušeností s fungováním předválečné demokratické armády, proto bylo podřízeno nejen organizování plošných náborů potenciálních vojenských profesionálů mezi mládeží, ale i celkové plány na další rozvoj vojenské vzdělávací soustavy.⁷⁴ Právě v tomto dobovém kontextu také do armády vstupovala většina narátorů.

Přestože hledání perspektivních kádrů pro nově budovanou (lidovou) armádu bylo v oficiálním dobovém diskurzu prováděno masovou ideologickou kampaní, nejčastější pohnutky mladé generace pro vstup do armády lze označit za ryze materialistické. Nebyla to touha (v souladu s dobovou rétorikou⁷⁵) svědomitě bránit socialistický mír

73 Armádní rozpočet pro rok 1951 se v porovnání s předcházejícím rokem navýšil o více než polovinu (z 20,38 mld. na 31,37 mld.). (Kaplan, Karel: *Alexej Čepička. Dobová dramata komunistické moci*. Praha, Barrister & Principal 2011, s. 77.)

74 Kádrovou situaci se podařilo uspokojivě stabilizovat až koncem první poloviny padesátých let. V roce 1953 mělo již přes 75 % důstojníků dělnický nebo rolnický původ, průměrný věk se pohyboval okolo 30 let a více než dvě třetiny vojáků z povolání přišli do armády po únoru 1948. Zásadním problémem se nicméně stala nedostatečná vzdělanostní úroveň velitelského sboru. V roce 1955 měla vysokoškolské vzdělání cca 3 % důstojníků a střední vojenské vzdělání polovina. Bez jakéhokoliv vzdělání pak bylo 10 % vojáků z povolání. (Bílek, Jiří – Lánik, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945–květen 1955*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2006, s. 111.)

75 Viz. např. Nečasová, Denisa: USA: stále stejný nepřítel? Obraz Spojených států

ani dělnickou třídu nebo „moderní“ výdobytky komunismu před imperialisty a „válečnými štváči z Wall Streetu“, ale především jistota (na dobové poměry) slušného platu, stálého zaměstnání a nadstandardního sociálního zázemí ve státním sektoru, co vedlo tehdejší mládež k tomu, aby si na prahu dospělosti vybrala jako své první zaměstnání právě vojenskou uniformu.⁷⁶ S ohledem na tehdejší nízký věk narátorů přitom navíc ve většině případů nelze hovořit ani o jejich vlastním rozhodnutí, ale spíše o doporučení jejich rodičů nebo pedagogů.

Celkově lze konstatovat, že rodinné zázemí mělo na volbu vojenské profese významný vliv. Otcové narátorů obvykle pracovali jako dělníci nebo zemědělci, ojediněle pak jako menší živnostníci. Stejně tak matky pamětníků byly zaměstnány nejčastěji v továrnách nebo pracovaly na poli (s výjimkou pětiny z nich, která byla v domácnosti). Výjimkou nebyly ani neúplné rodiny, kdy jeden z rodičů zemřel, ať už během války, při pracovních úrazech, nebo v důsledku těžké nemoci. Kromě několika výjimek tak lze rodiče narátorů z hlediska sociální stratifikace charakterizovat jako příslušníky nižší třídy, případně nižší střední třídy.⁷⁷ Možná proto se také motiv špatné sociální situace rodiny, a s ním přirozená snaha nějakým způsobem ulevit napjatému rodinnému rozpočtu, objevil v rozhovorech u rovné poloviny narátorů a převažoval zejména u těch pamětníků, kteří vstupovali do armády v první polovině padesátých let.⁷⁸ Zhruba ve třetině případů se přitom jednalo o chlapce z početných venkovských rodin, kteří v armádě

v dobovém tisku v éře uvolňování? In: Petráš, Jiří – Svoboda, Libor (ed.): *Československo v letech 1954–1962*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2015, s. 514–528.

- 76 Pouze jeden z narátorů v narativním rozhovoru uvedl, že při volbě vojenské profese byl silně ovlivněn dobovou komunistickou ideologií (resp. že sám byl přesvědčeným komunistou, který chtěl jít příkladem, dobrovolně se rozhodl pomáhat s organizací náborů na školách, a proto považoval za nutné do armády nejdříve sám vstoupit). Rozhovor s V. M. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.
- 77 Otec jednoho z narátorů byl před válkou a do roku 1948 vlastníkem zlatnictví a hodinářství, poté mu však byl obchod znárodněn, vlivem měnové reformy se následně finanční situace rodiny rapidně zhoršila. Otec dalšího narátora pracoval jako učitel na obecné škole a poslední výjimku představoval otec, který pracoval jako finanční úředník.
- 78 Nejde přitom o zjištění nijak překvapivé, protože již od 19. století bylo pro Čechy spíše typické, že se pro vojenské povolání rozhodovali nikoliv z militaristických pohnutek, ale někdy přímo z existenční nouze nebo velmi často také pro snadnější či bezplatný přístup ke vzdělání. Viz Koldinská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 294.